

AZERİ ÂŞIK AZAFLI MİKAYIL'IN ŞİİRLERİNDE TÜRKLÜK BİLİNCİ VE İKİ ŞİİRİNİN HİKÂYESİ*

Sense of Turkishness in The Poems of Azerbaijani Ashik
Azaflı Mikayıl and The Stories of His Two Poems

Eyüp AKMAN*

Özet: Azaflı Mikayıl XX. yüzyıl Azerbaycan âşıklarındandır. Sovyetler Birliği Devrinde yaşamış ve sanatını devrin zulüm ve baskılarına boyun eğmeyerek sürdürmüştür. Şiirlerini komünist propagandaya alet etmediği için defalarca yargılanmış ve hapiste yatmıştır. Bu çalışmada Azaflı'nın şiirlerini tahlil ederek ondaki Türklük bilincini ortaya koymaya çalıştık ve iki şiirin hikayesini ele aldık.

Anahtar sözcükler: Azerbaycan, âşık, Azaflı Mikail, Komünist Partisi

Abstract: *Azaflı Mikayıl is one of the 20 th century ashiks of Azerbaijan. He was lived in the Soviet Union period and continued his art without unyielding cruelty and oppression. He has been judged a lot of times for not employing his poems for the communist propaganda. In this study, we tried to put forth the Turk consciousness by analyzing Azaflı's poems and took the narratives of his two poems.*

Keywords: *Azerbaijan, Ashik, Azaflı Mikayıl, Communist Party.*

Azerbaycan'da Âşık Edebiyatı XVI. yüzyıl âşığı Kurbanî ile başlatılır. Bu yüzyıldan sonra Azerbaycan coğrafyası, denilebilir ki Türk âşıklık sanatının merkezi, kalbi durumuna gelmiştir. Özellikle XIX. yüzyıl, Azerbaycan Âşık Edebiyatı'nın en üst seviyeye ulaştığı bir çağdır. Fakat Ekim 1917 yılında yapılan devrim ile eski hayat tamamen değişmiş ve bu değişiklik toplumun/toplumların her kesiminde güçlü akislerini bulmuştur.

Tamamen Komünizm ve Marksizm esaslarına dayalı olarak kurulan Sovyet hükümetinin başında devrimi yapan Lenin vardır. Merkezî hükümetin ve Lenin'in esas gayesi bünyesindeki bütün halklara komünist rejimi benimsetmek ve yeni kurulan Bolşevik hükümetinin bekasını sağlamaktır. Bu amaç için her türlü imkân kullanılmalı ve geniş halk kitlelerine ulaşılmalıdır.

* Bu metin, 25-27 Nisan 2007 tarihinde Atatürk Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği A.B.D.

Lenin ve diğer parti mensupları Türk halkı üzerine âşıkların büyük bir nüfuzları olduğunu biliyordu. Bundan dolayı da onlardan propaganda amacıyla faydalanılabildi. 1924 yılında Lenin'in ölümünden sonra Lenin'in bu düşüncelerini Stalin aynen kabul etmiş ve âşıklara gerekli alakayı göstermiştir. Bu devirde âşıklar gerek zorla ve gerekse de teşvikler almak suretiyle yeni rejimi halka anlatabilmek için olağanüstü çaba sarfetmişlerdir. Bu vesileyle de Azerbaycan'da âşık edebiyatı yönetim ve halk nezdinde değer kazanmış ve bununla ilgili çeşitli zamanlarda dört defa âşıklar kurultayı düzenlenmiştir. (Akman, 2005)

Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki âşıklardan biri vardır ki dönemin diğer âşıklarından farklıdır. Çünkü o, diğer âşıklar gibi komünist partinin baskılarına boyun eğmemiş, kutsal âşıklık sanatını komünist propagandaya alet etmemiştir.¹ Bu âşık 1924 yılında doğup 1990 yılında vefat eden Azaflı Mikayıldır.²

Azaflı Mikayıl'ın çocukluğu ve gençliği Stalin zamanında geçmiştir. Stalin'in zulmüne daha 14 yaşında iken yedinci sınıfta uğrar. Azaflı bu olayı şöyle anlatmıştır: “Sınıfta resim dersi yapıyorduk. Öğretmenimiz o zamanki devlet başkanı Stalin'in portresini çizmemizi söylemişti. Çalışmalarımızı bitirmek üzereydik ki, benim resmimin üzerine mürekkep döküldü. Bu hadise üzerine beni mahkemeye götürdüler. “Sen Stalin'in üzerine kasıtlı olarak mürekkep döktün. Niçin döktün? Sana kim öğretti?...” gibi sorular sorarak beni yargıladılar. Suçlu bulunarak hapsedildim. Bir yolunu bularak kaçtım. Hayli zaman Gence, Karabağ bölgelerinde firar dolaştım. Sonra yakalanarak tekrar hapsedildim.” (Kafkasyalı, 1996: 26).

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Stalin taktik değiştirir ve Rus olmayan halklara daha hoşgörülü davranmaya çalışır. Çünkü vakit, cepheye asker gönderme vaktidir. Bunu yapacak olanlar da elbetteki Türk askerleridir. Türklerdeki vatan

¹ Adı geçen dönemde rejim taraftarı şiir yazar/yazdırılan başlıca Azerbaycan âşıkları şunlardır: Âşık Şemşir, Hüseyin Bozalganlı, Âşık Gara, Âşık Mirze Bayramov, Âşık Esed Rızayev, Âşık Hüseyin Cavan, Âşık Penah... Örnek şiir olarak Âşık Penah'ın şu dörtlüklerini verebiliriz:

*Lenin ölmeyibdi, bu gün de sağdı
Onun emelleri halga dayagdı
Bizi partiyamız aparacağdı
Şanlı kommünizme ileri dostlar!*

*Ölmez bu ellerin gözü Lenin'im
Arzusu, muradı, sözü Lenin'im
Ölmez azadlığın özü Lenin'im
Ölmez milyonların hünéri dostlar! (Akman, 2005: 191)*

² Bu araştırmamızda Azaflı Mikayıl'ın hayatı hakkındaki bilgiyi Ali Kafkasyalı'nın “Mikayıl Azaflı, Hayatı-Sanatı-Eserleri, Erzurum 1996” isimli eserinden aldık. Yine ilerde tahlil edeceğimiz şiirler de bu eserden alınmıştır.

sevgisinin en yüce duygu olduğunu bilen Stalin, savaş yıllarında Türklere kahramanlık destanlarını (Köroğlu, Dede Korkut, Kaçak Nebi...) söylemelerine izin verir hatta bu destan kahramanlarını o da över. (Fakat savaşın bitmesinden sonra 1951 yılında Dede Korkut Kitabı yasaklı kitap olarak ilan edilir.) Böyle bir ortamda Azaflı Mikayıl yakalanır ve cepheye gönderilir. Savaştan sonra sağ olarak evine dönen Azaflı bir yıl sonra serbest bırakılır.

1952 yılından itibaren düğünlerde usta âşık olarak görünmeye başlayan Azaflı, 1961 yılından 1965 yılına kadar tekrar hapis yatar. Bu sefer hapis yatmasının sebebi ise aşağıda inceleyeceğimiz üzere, şiirleriyle, düşünceleriyle mevcut düzene itaat etmemesi, millî ve manevî değerlerine sahip çıkmasıdır.

Sovyetler Birliği Dönemi'nde folklorla karşı merkezî hükümetler yakın ilgi göstermişler ve folklorun derlenmesi ve neşri için devlet desteği sağlamışlardır. Fakat halk ağzından derlenen folklor ürünleri ince bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanabilmiştir. Bu süzgecin vazifesi, folklor ürünlerinde mevcut olan dini ve millî değerlerden bahseden kelime, söz ve kalıpları ayıklamaktır. Hal böyle olunca bu sahada yapılan her neşriyat, değiştirilmiş veya eksik bırakılmış vaziyette halka sunulmuştur. Halk âşıkları da söylediği şiirlerinde buna dikkat etmişler dinî ve millî konulara değinememişlerdir. Fakat kendini toplumun sorunlarını dile getirmekle yükümlü sayan bazı âşıklar, bir şey yapamadıklarından dolayı kahrolmaktadırlar. İçlerinden geldikleri gibi söyleseler sonunda ceza, hatta ölüm var; söylemeseler vicdanları rahat değil. Bu durumu Mikayıl Azaflı şöyle dile getirir:

*Yüz min tebib gelse bilmez derdim var,
Deyirem ölürem, demirem olmur.
Ne 'metim gismetim oldu zehermar,
Yeyirem ölürem, yemirem olmur.*

*Umudum az galdı göy Allah'ına
Ganlı gılıç verib yerin şahına
Başım zulümkarın secdegâhına,
Eyirem ölürem, eymirem olmur. (Kafkasyalı, 1996: 158)*

Bir diğer sıkıntı da yerli iş birlikçilerinin özellikle kendi halkına eziyet çekirtmesidir. Komünist partisine şirin görünmek için kolhoz, sovhoz yöneticileri Türk köylüsüne pek göz açtırmamıştır. Azaflı bunu da şöyle ifade eder:

*Ağladan gardaşım, gülen gardaşım,
Dağlayan gardaşım, bölen gardaşım
Öldüren gardaşım, ölen gardaşım
Yahulan özümü, yahan özümü. (Kafkasyalı, 1996: 178)*

Mikayıl Azaflı için Türk olmak, Türk töresine göre yaşamak ve İslam kaidelerine uymak en başta gelen vazifelerdir. Fakat dönem, hiç de bunları açıkça söyleyip yaşayabileceği dönem değildir. Bundan dolayı Azaflı vatan sevgisini anlattığı şiirlerinde Türk kelimesi yerine Azeri kelimeini tercih etmiştir. Fakat diğer ülkelerde yaşayan Türklere de kardeşim demeyi ihmal etmez ve ataları olarak Dede Korkut'u, Nizami'yi gösterir:

*Goca Azaflı'yam, dilim var, "İal" am
Tebri'z'de gardaşım, Sibir'de balam,
Ele derd varmı ki çekmemiş olam,
Bah, onlar ağartdı başımı menim.* (Kafkasyalı, 1996: 230)

*Burda Dede Gorgud boyları gurdu
Salsal'ı, Babek'i ecnebi vurdu
Nizami, Fuzuli, Nesimi yurdu
Azerbaycandanam, azer oğluyam.* (Kafkasyalı, 1996: 241)

Azaflı'nın hayali, ölmeden önce bir kez Türkiye'yi görmektir. Onun bu hayali 1989 yılında İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşmiştir. Artık ne onu takip eden komünist parti vardır ne de onu engelleyecek bir durum. Yıllardır söylemek isteyip de söyleyemediği duygularını açıkça söylemiştir:

*Dinimiz bir, dilimiz bir
Sizin eller, bizim eller
Selamımız, "beli" miz bir
Sizin eller, bizim eller*

*Bir gartalın ganadıyığ
Bir milletin damadıyığ
Bir babanın övladıyığ
Sizin eler. bizim eller*

*Tarihlerde goymuşdur iz
Taleyi kem geldi temiz
Türk, İstanbul, Bakü, Tebri'z
Sizin eller, bizim eller.* (Kafkasyalı, 1996:252)

Türklüğünü hiçbir zaman inkar etmeyen fakat sessiz kalmak durumunda kalan Azaflı aşağıdaki şiirlerinde Türk olduğunu adeta haykırır:

*Öz vetenim öz dilimdir
Öz mekanım, öz elimdir
Öz Türkümdür, öz elimdir
Menim dünyam, benim dünyam.* (Kafkasyalı, 1996: 253)

*Türkem, Türk'ün balasıyam
Her derdine galasıyam
Yanarsa od alasıyam
Söndürmez bu seller meni
Unutmasın eller meni. (Kafkasyalı, 1996: 295)*

Azafılı Mikayıl'ın İki Şiirinin Hikâyesi³

1950'li yıllarda Âşık Şemşir⁴ “vedesinde” redifli bir şiir (güzelleme) yazar. Bu şiiri mektupla, yakından tanıdığı, dostu olan Âşık Mikayıl Azafılı'ya gönderir. Bu şiir şöyledir:

*VEDESİNDE⁵
Seni bele gördüm heyalım çaşdı
Menim sakkalımın çal vedesinde
Hetrimde deydin yadıma düştün
Çok dedim gönlüme al vedesinde
Meğrur oldun elde var olan vahtı
Açılan bahçanda gül olan vahtı
Goyunda memeler nar olan vahtı
Gıymadın bir dene bol vedesinde
Süleyman'ı yola salan dünyadı
Gocalıp gartalıp galan dünyadı
Ayrılık teblini çalan dünyadı
Senin rüşdünün gül vedesinde⁶
Ol dereden keçti yuhuda yattın
Oyandın izine hedengin attın
Yörüdün yörüdün nerdeki çattın
Herşeyin geydine gal vedesinde
De görüm de görüm kimin yârısan
Hansı behtevarın vefadarısan
Bu âşık Şemşiri görmek istersen
Doğru düz ilgara gel vedesinde⁷*

³Azafılı'nın aşağıdaki iki şiirinin hikâyesini, kızı Âşık Dilara 2002 yılı temmuzunda Bakü'de kendisini ziyaretimiz esnasında anlatmıştır.

⁴Âşık Şemşir 1893 yılında Kelbecer bölgesinin Demircidam köyünde doğmuş, 1980 yılında vefat etmiştir. Âşıklık sanatını babası Gurban ve komşuları Elesker'den öğrenmiştir. Sovyetler Birliği Dönemi'nin usta âşıkları arasındadır. (Sakaoğlu vd. 1986: 207)

⁵Bu şiir Azafılı'nın چراğı Âşık Mahmut ve Âşık Dilara'dan derlenmiştir.

⁶Bu mısranın, âşık edebiyatı araştırmacısı Prof. Dr. Muharrem Kasımlı “Dünyadan kamını al vedesinde” şeklinde olduğunu söylemiştir.

⁷Bu şiir Şemşir'in daha evvel yayımlanmış şiir kitaplarında mevcut değildir.

Azaflı da bu şiiri üstadı âşık Yusuf'a okutur. Âşık Yusuf şiiri beğenir ve “şiir at kulağı şeklinde çift kalsın” diyerek Azaflı'dan bu şiire bir nazire yazmasını ister. Azaflı da “Daha önce güzellemede hiç kalemimi sınamadım.” diyerek cevap yazmak istemez. Fakat üstadı ısrar eder. “Ya bu şiire nazire yazacaksın ya da bu sazı, bu sanatı bırakacaksın.” der. Azaflı çok düşünür fakat bu şiire nazire yazacak bir mevzu bulamaz.

Bir sabah erkenden kalkar ve mısır tarlasını sulamaya gider. Vakit sabahın dördü veya beşidir. Köylüler de o saatte kalkmış hayvanlarını nöbetçi kişiye katmak için toplanmışlar. 60 yaşlarında bir kadın da kendi tarlasını sulamak için tarlasına doğru gelmektedir. Karşıdan ise 70 yaşlarında bir adam koyun sürüsünü nöbetçi kişiye katmak için gelmektedir. Adamın geldiğini gören kadın yönünü değiştirir. Bunun üzerine adam kadına seslenir. Mikayıl Azaflı da onlara görünmeden olanları seyretmektedir. Adam kadına: “Gençliğimde seni sevdim, seni alamadım, o zaman benden kaçtın. Şimdi ikimiz de yaşlı iki insan olduk. Şimdi neden benden kaçıyorsun?” diye sorar. Kadın da adama “Sen ne zaman elçi gönderdin de ben senden kaçtım.” der. Adam da: “Ben dedemi, anamı sana gönderdim ama seni bana vermediler. Ben de seni kaçırmak istedim. Bir gece atımla beraber sizin evin oraya geldim. Atımı evinizin yanındaki ceviz ağacına bağladım. Tam senin pencereye doğru yaklaşırken kara kuduz değmiş kara itiniz bağlı değilmiş, dışardaymış. Geldi beni bacağımdan ısırıldı. Canımı zor kurtardım. Ondan sonra da seni başkasına verdiler. İstiyorsan köpeğin ısırıldığı yaranın izini sana göstereyim. Hala bu iz duruyor.” der. Bu konuşmaları dinleyen Azaflı Mikayıl daha fazla kendini saklayamaz ve ortaya çıkar. O yaşlı adama “Başına döndüyüm emmi izin ver ben de bakayım o aşkın damgasına. Günlerdir bir şiir yazmak için konu arıyordum. Sizin sayenizde şiirime konuyu buldum.” der. Bunun üzerine yaşlı adam “Benim yetmiş yıllık bu sırrımı kimse bilmiyordu ama artık bunu Azaflı biliyor.” diyerek üzülür. Bu şiir şöyledir:

*Başına döndüyüm a mihribanım⁸
Golların boynuma sal vedesinde
Sen olarsan garı men olam goca
Goy, emim leblerin bal vedesinde*

*Bir canım var bir gün felek alacak
Üstünden kervanlar yollar salacak
Bir yimek, bir geymek, gezmek galacak
Dolan, gel canının hal vedesinde*

⁸ Bu mısırayı, Mikayıl Azaflı'nın kızı âşık Dilara Azaflı “Başına döndüyüm a nazlı dilber” şeklinde de söylemiştir.

*A zalım deme ki şirindi akça.
Edalet yolunu kim tapar hakça
Olmasın, olmasın bağbansız bahça
Dererler tökerler kal vedesinde*

*Dünyanın lezzeti kefdi damakdı
Kim göre görmeye o bahta bahtı
Sür günen dövranın cevanlık vahtı
Ağlama geddinin dal vedesinde*

*Azaflı Mikail yaranan köçür
İnsan bir zemidir ezrail biçir
Terihler dolanır ömür kün geçir
Dünyadan payımı al vedesinde⁹*

Hikâyesini anlatacağımız diğer şiir de Azaflı'nın "Geder" redifli şiiridir. Şiirin hikâyesini Azaflı kızı Dilara şöyle anlatır: "Uzak olsun elden, işten, uzak olsun meclisimizden.100 yaşlarında bir kişi ölmüş. Mollanın biri de elinde bir çubukla ölüye sürekli vuruyor. Ölen kişinin oğlu da kenardan mollayı seyrediyor. En sonunda oğul dayanamayıp mollaya soruyor: "Molla emmi gurbanın olan baba mı niye dövüyorsun?" Molla da "Oğlum babanı dövmüyorum, ona anlatıyorum ki, öbür dünyaya gidiyor. Orada münkir, nekir, kaynar kazan sorgu sual olacak. Ona anlatayım ki şimdi, orada sorulara doğru cevap versin." diyor. Oğlan: "Molla emmi gurbanın olayım. Babam yüz yıl yaşadı. Evvel, Çar Nikolay'ın vaktinde babamı o kadar dövdüler o kadar dövdüler ki yine de ona bir şey anlatamadılar. Sonra Sovyet hükümeti gelince pamuk planı, üzüm planı gibi planları anlattılar, onları da anlamadı. Şimdi sen 2-3 dakikada ona ne anlatacaksın. Bırak rahat gitsin bu kişi demiş." Azaflı bu ölen kişinin vurdumduymazlığını kastederek şöyle söylemiştir:

*Gel, gel Azaflı Mikayıl nânecibe söz deme,
Yahşı yaman ne bilecek, ganımanı bizleme
Bu dünyada çek keşini, o dünyanı gözleme
Yimeyenler yi malını, devlet, var elden geder¹⁰*

Şiirin tamamı şöyledir:

GEDER

*Hab içinde yatan seyyad, duy şikâr elden geder¹¹
Bel bağlama nânecibe, namus, ar elden geder
Budur insan kervanları gece gündüz köç eyler,*

⁹ Bu şiir A. Kafkasyalı'nın kitabında yoktur.

¹⁰ Bu mısra da Kafkasyalı'da "Felek çalar çengelini devlet, var elden geder." biçimindedir.

¹¹ Bu mısra A. Kafkasyalı'nın kitabında "Oyan daha, yatan seyyad, bil, şikâr elden geder" şeklindedir. s. 307.

Bu dünya fani¹² dünyadır, her ne var elden geder

*Bil ki yaratmayacak bir daha yaradan bizi
Geza gehri eyleyecek yer ile yeksan bizi
Gâh endirer, gâh galdırar vaht bizi, dövrân bizi,
Hökümdarlar öyünmesin, ihtiyar elden geder*

*Gel, gel Azaflı Mikayıl nânecebe söz deme,
Yahşı yaman ne bilecek, ganımıyanı bizleme
Bu dünyada çek kefini, o dünyanı gözleme
Yimeyenler yi malını, devlet, var elden geder¹³*

Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Azaflı Mikayıl bütün sanatını iyilik, güzellik ve vatan sevgisiyle yoğunmuştur. Devrin baskı ve zulümlerine boyun eğmemeye çalışmış, Türklüğünü ve diğer manevi değerlerini muhafaza ederek başta kendi çocuklarına ve çevresine bu değerleri miras olarak bırakmıştır. Bütün Türk dünyasının bu değerlere sahip çıkması dileğiyle...

Sözlük

Aparmak	: Almak, ileri götürmek
Behtevar	: Mutlu, şanslı
Çal	: Kırılmış, kır
Dal	: Arapça'daki "dal" harfi
Gala	: Kale, yardımcı
Ganmayan	: Anlayışsız
Gedd	: Boy, post, kamet
Gehr eylemek	: Kahr eylemek
Geydine galmak	: Birisi için endişelenmek, kaygılanmak
Geza	: Kaza, kader
Hal	: Güç, tâkat
Hedeng	: Ok
İlgar	: Ahd, vefa, hürmet
Kal	: Olgunlaşmamış, gelişmemiş
Kem gelmek	: Eksik gelmek
Tale	: Baht, kısmet
Tebî	: Davul
Vede	: Vâde, zaman, vakit
Zemi	: Ekin

¹² Bu kelime Kafkasyalı'nın kitabında "bele dünyadır" şeklinde kayıtlıdır.

¹³ Bu mısra da Kafkasyalı'da "Felek çalar çengelini devlet, var elden geder." biçimindedir.

Kaynaklar:

AKMAN, Eyüp. (2008). *Sovyetler Birliği Dönemi'nde Azerbaycan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1953)*. Ankara.

EFENDİYEV, Paşa. (1965). *Azerbaycan Halg Yaradıcılığında Lenin*. Bakü.

_____. (1981). *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*. Bakü.

KAFKASYALI, Ali. (1996). *Mikayıl Azaflı Hayatı-Sanatı-Eserleri*. Erzurum.

SAKAOĞLU, Saim vd. (1986). *Azerbaycan Âşıkları ve Halk Şairleri, C.II*, Halk Kültürü Yayınları.